

יום עיון שקיפות ודמוקרטיה בחברה, בטיפול האנליטי ובפסיכואנליזה

חני בירן – מתדיינת על מקרה שהציג עמנואל עמרמי

כאשר אנו עוסקים בטיפול פסיכואנליטי השייך למרחב של שני אנשים בלבד, הרי שהמונחים שקיפות ודמוקרטיה מתפצלים. השקיפות היא דילמה קשה ורלבנטית אך הדמוקרטיה אינה רלבנטית. הסיטואציה מטפל מטופל בעצם הגדרתה אינה דמוקרטית. אין סימטריה בין מטפל למטופל וחוסר הסימטריה מצביע על הבדל מהותי בחובות ובזכויות של כל אחד משני הצדדים.

יחד עם זאת, ידוע לנו היטב כי הטיפול הפסיכואנליטי לא מתרחש בחלל הריק. הלכי הרוח של החברה מחלחלים דרך החדר הפסיכואנליטי, חדר אשר באופן פיזי סגור, דיסקרטי ומוגן אך באופן מטפורי וסימבולי, אינו אטום אלא פרוץ ביותר למרחב של הלא מודע החברתי.

עמדות, אמונות, ערכים של החברה שמסביב מחלחלות ליחסי מטפל מטופל באופן בלתי נמנע ועל כן רצוי שאנו כמטפלים לא נכחיש את המציאות המורכבת בתוכה נרקמת הרקמה העדינה של הדיאלוג הטיפולי. במובן זה, החברה בה אנו חיים כן רלבנטית כקונטקסט של הטקסט הטיפולי. החברה בה אנו חיים, על אף היותה דמוקרטית, אינה נקייה מדעות קדומות, מאפליה, מגזענות. בשנה האחרונה אנו עדים גם לתופעות מדאיגות של השתקת חופש הביטוי. עקרונות הדמוקרטיה עוברים טלטלה.

על רקע זה, אתייחס ליום עיון של פסיכו אקטיבי (אנשי בריאות הנפש למען זכויות אדם) שהתקיים לאחרונה. פסיכולוג ערבי הציג טיפול בבחור יהודי, עולה מרוסיה. הטיפול התרחש במסגרת שירותי הייעוץ לסטודנט, כחלק מהכשרתו של הפסיכולוג הערבי לקראת התואר של פסיכולוג קליני. הטיפול התקדם יפה. יש לציין שהשם של הפסיכולוג וגם המבטא שלו אינם מסגירים את היותו ערבי ואכן עובדה זו לא נאמרה ולא צוינה בטיפול. בשלב מסוים הפנה המטפל את המטופל לטיפול תרופתי. הפסיכיאטרית שרשמה את התרופה אמרה " הפסיכולוג שלך מצוין למרות שהוא ערבי " המשפט הזה הכה בתדהמה את המטופל. הוא חזר למטפל וסיפר לו על כך. הטיפול איבד מהחיות שלו ונעשה רדוד לאורך זמן מסוים עד שחלה נקודת מפנה. השינוי התרחש אחרי שהמטפל אמר " דווקא יש קירבה בינינו כי שנינו שייכים למיעוט ושנינו מכירים את החוויה הקשה הזו " מכאן, לדברי הפסיכולוג, חזר הטיפול לצמוח.

השאלה ממה נדהם המטופל, מהגילוי שהמטפל ערבי או מהעובדה שהמטפל הסתיר את זהותו.

יכול להיות שהוא נדהם משני הדברים גם יחד.

המטפל הערבי פחד שאם יחשוף את זהותו, לא יהיו לו מטופלים. אני מוצאת בתוכי הבנה ואף חמלה כלפי הפסיכולוג המודע היטב לגזענות הקשה כלפי המיעוט הערבי.

אבל, האם השינוי בטיפול חל בגלל ההזדהות ביניהם כבני מיעוטים? אני רוצה להציע שאולי השינוי חל דרך מפגש מטלטל של המטופל עם האנושיות של המטפל ועם הגזענות שלו עצמו. האירוע עם הפסיכיאטרית הוא אירוע שהיה צריך להתרחש. הוא טלטל הן את

המטפל והן את המטופל. ביון מדבר על אירועים בלתי צפויים אשר מהווים את לב ליבו של השינוי ומביאים לאבולוציה.

בנוסף, אני הולכת בעקבות ביון האומר לנו בדרכים שונות שבהיותנו בני אנוש, יש בנו מכל התכונות האנושיות במינון כזה או אחר. הגזענות, לדוגמה, היא תכונה שאנשים נאורים מתכחשים לה אך כנראה, שגזענות במידה כזו או אחרת קיימת בכל אחד מאיתנו. גם הקורבנות של הגזענות, גזעניים כלפי מוצאם הם או כלפי מיעוט אחר.

במובן זה, אין הבדל גדול בין הפסיכולוג הערבי לבין רחל הצפון אפריקאית, המטופלת של עמנואל לביני כמי שגדלה בראשית המדינה במשפחה מזרחית בתוך שכונה אשכנזית. כן גם למדתי בתיכון בירושלים אשר באותם ימים רחוקים היו רק שני תלמידים ממוצא מזרחי בכל כיתה. חברתי הטובה הייתה מנחמת אותי " אל תצטערי, את שונה, את מזרחית יפה, אותך אוהבים " הנחמה הזו, הייתה עבורי כדקירת סכין. עברתי חוויות דומות מאוד לחוויות של רחל. אני קוראת את החומר שלה ומרגישה שהיא מספרת את הסיפור שלי. כגון, כמה רע הרגשתי עם הסבתא האנאלפביתית שלי. כמה התביישתי בה. היא דיברה רק ערבית. ערבית היא גם שפת האויב וגם השפה הנחשלת של שוק מחנה יהודה. גם הורי דיברו לעיתים ערבית ביניהם וכשבאו אלי חברים, הייתי כל כך מתביישת ורוצה שהאדמה תקבור אותם ואותי. לכן גם לא למדתי ערבית, לא קלטתי כמעט אף מילה. זו הייתה בעיני שפת הקללות והייתי לחלוטין חרשת לעושר של השפה הערבית. כילידי ירושלים, הם לעיתים דיברו ביניהם ספניולית. השפה של הסמך טתים (ספרדי טהור ללא דם מזרחי), אז הייתה לי הקלה, עליתי בסולם החברתי.

אבי עמד על כך שאדבר ב'ח' ו'ע' כי זו העברית התקנית. אבל חברי לא דיברו כך. אחרי ארוחת ערב שבת אבי ואני טיילנו במסלול השכונתי והוא לימד אותי לדבר נכון. אהבתי את קירבתו, טיולים אלה התקיימו תקופה ארוכה, אך עשיתי את עצמי מטומטמת שלא מצליחה ללמוד לדבר במבטא הנכון.

דור הבנים שלי שנולדו לאם ממוצא מזרחי ולאב ממוצא אשכנזי, מעולם לא עסקו ולא הוטרדו בשאלות אלה. נראה שהצעירים כבר במקום אחר והזהות שלהם יותר ישראלית מהזהות של הדור שלי. לכן, נדהמתי השבוע לשמוע ממטופלת צברית בת 25 שאומרת שקשה לה לקבל את משפחת החבר שלה שהם ממוצא תורכי, אבל לא נורא, זה נסבל אבל "עם מרוקאי או תימני, לא הייתי יוצאת" האם הייתי צריכה להגיד משהו אישי בעניין זה? קשה לי להחליט, אבל העובדה היא שלא אמרתי כלום. הייתי משותקת. אתמול נדהמתי לפתוח את הכותרת הראשית בעיתון הארץ. כידוע, הארץ הוא העיתון הרגיש ביותר לכל פגיעה שהיא בדמוקרטיה ומתוך החשש שהחברה הישראלית, תהפוך בהדרגה לחברה פאשיסטית, הוא נותן עדיפות עליונה לכתבות בנושא הפגיעה בזכויות אדם. אז הכותרת הראשית של הארץ מאתמול היא: "אלפי תלמידות ספרדיות מופלות בשל מוצאן" מסתבר שבסמינרים החרדים עדיין ממשיכה התופעה של מכסות לתלמידות ממוצא מזרחי. בעקבות הגילוי על האחוז הקטן של בנות מזרחיות בסמינרים הוגשה עתירה נגד האפרטהייד שמתחולל בין אשכנזים למזרחים.

לעומת זאת, עמנואל שמח בסתר ליבו על שהמטופלת סבורה שהוא ממוצא מזרחי. זה נראה לו "קול" יותר מאשר להיות מזוהה עם העלייה מרוסיה. בשאלת הגזענות, ניצב גם עמנואל באותו מקום שניצבים הפסיכולוג הערבי, רחל ואני. המקום של הבושה במי שאתה,

בשורשים שלך, הרצון להיות מישהו אחר. זה אותו אספקט מטריד של שייכות למיעוט. הרוסי שמסתיר את הרוסיות עומד באותה עמדה של הערבי המסתיר את זהותו. עמדה זו מוכרת לי היטב מימים עברו בהם ניסיתי להסתיר את מוצאי.

עמנואל מרגיש שרחל רוצה לדעת שהוא מהעדה שלה כדי להרגיש יותר ביתית, יותר קרובה. גם זו תכונה אנושית, להאמין שהדמיון מחבר ומקרב. השונה, הזר, רחוק ומאיים, הדומה קרוב וביתי. הרשימה אותי מאוד הבחירה של עמנואל במונח ביתי. פרויד במאמרו על האנקני מדבר על המוכר הביתי שפתאום הופך לזר. זה מה שקרה למטופל הרוסי שקיבל שוק כשהבית הטיפולי המוכר פתאום הפך לזר ומאיים.

המשותף לפסיכולוג הערבי, לעמנואל ולי הוא המפגש עם חומרים פרטיים שלנו, מפגש המתרחש דרך אירוע בחיינו כמטפלים. המטופלים מביאים אותנו אל המקומות שאינם סגורים, שעדיין מכאיבים וצורבים בתוכנו.

כל זה מחזיר אותנו לשאלת השקיפות, מה עלינו לספר ומה רצוי להשאיר מחוץ לדיאלוג הטיפולי.

אנסה להתמודד עם שאלה קשה זו דרך התבוננות בשתי אופנויות חקירה.

במרחב של הטיפול הנפשי, למדתי בעקבות ביון ומלצר, לנסות להבחין בין investigation לבין exploration. הראשון הוא מרחב החקירה של הבלש. הוא חותר לגלות אמת אחת, עובדה מציאותית קונקרטיה המסתתרת בתוך העלילה. השני, הוא מרחב החקירה של הפסיכואנליטיקאי. חקירת העולם הפנימי, המרחב הנפשי אשר בו יש מקום לאמת הפנימית של המטופל גם אם היא שונה מהעובדות ההיסטוריות או הביוגרפיות.

קשה מאוד לצייר קו ברור בין שני סוגי החקירה הללו. בחקר של הנפש, אנו המטפלים חשופים כל הזמן גם לחקירת עצמנו. אנו מגלים את המקומות הכואבים שלנו, או כפי שהראיתי בדוגמאות שציינתי, אנו נאלצים להיפגש שוב עם רגשי נחיתות ועם פחד מדחייה.

בעבודה קלינית רבת שנים, שמתי לב שכאשר המטופל מעורר את סקרנותי ביחס לכל מיני עובדות עסיסיות, רצוי לי, לא להיגרר ולא ליפול בפיתוי וזאת משום שעובדות אלה יסיטו אותי מהחקירה של העולם הפנימי. בדומה, שמתי לב שכאשר אני מרגישה דחף לספר למטופל משהו על עצמי כדי ליצור קירבה, כדאי להתאפק ולחפש ערוצי תקשורת חבויים יותר. לדוגמה, מול מטופלת ממוצא מזרחי שאף היא כמוני בת רביעית במשפחה, מצאתי את עצמי כבר מס' פעמים כמעט מספרת לה עובדה זו כדי לתת לה תחושה שאני מבינה אותה. פעם כמעט סיפרתי למטופל ששמות ילדיו בדיוק כשמות ילדיי. חשבתי שבדרך זו אתקרב אליו.

אני שמה את שתי אופנויות החקירה על רצף כשהשאיפה שלי היא להתקרב עד כמה שאפשר לקצה של חקירת העולם הפנימי.

ביון מצליח להבהיר היטב את החשיבות של החקירה של העולם הפנימי. כן גם את החשיבות של חקירת החוויה כאן ועכשיו. הוא מנסה להראות שככל שהמיכל הטיפולי נקי וריק ממשאלות וזיכרונות, כך יש יותר סיכוי לגעת ברגש האוטנטי כאן ועכשיו. מיכל מלא בעובדות סותם את הרגשות. ביון רואה בעודף מידע, סוג של הסחה, סוג של אור המושך את העין למקום הלא נכון. הוא מזמין אותנו להתבונן באפלה. להיות עם המטופל בתוך החוויה.

זה סוג קרבה שונה מקרבה דרך עובדות ביוגרפיות. זה סוג קרבה היכול להיווצר גם בין אדם אחד לאחר השונה ממנו. כדי להיות עם מטופל בתוך החוויה, לא נחוצות לנו נקודות דמיון ביוגרפיות. ובין מרחיק לכת ואומר, לא רק שלא נחוצות אלא גם פוגמות ומפריעות לראות אמת פנימית עמוקה וחבויה. המיכל הנקי והשקוף מקרב את המטפל אל התהוות ה O שהוא היכולת להיות עם המטופל עמוק בתוך תהליך לידתו מחדש, בתוך חווית הגילוי של מי הוא באמת. השקיפות האמיתית והיפה היא הנגיעה באנושיות.

הקרבה נוצרת דרך היכולת לחוות חוויות כאן ועכשיו. עמנואל מפליא ביכולתו לעבד בתוך עצמו את המקומות אליהם מובילה אותו המטופלת. הוא מצליח לעשות דיאלוג עם עצמו ודיאלוג זה עוזר לו לא להציע לה בית בנוסח "שנינו מאותו הכפר" אלא להציע לה קרבה דרך החוויה העמוקה של הבדידות, של הכאב, של החיפוש אחרי מטפל דרמטי ומטלטל. עמנואל נמצא איתה במקום בו היא מגינה על המטפל הקודם. מקום בו היא קולטת בפעם הראשונה, עד כמה היא תלויה בדרמטיזציה ועד כמה נוכחות שקטה, יכולה להביא מרפא מסוג אחר. עמנואל נמצא איתה בכאב הכי עמוק שלה, בהשאירו את המיכל הטיפולי ריק ממידע ביוגרפי, הוא מצליח למלא אותו במידע רגשי. הוא קולט באופן אינטואיטיבי שנכון יותר להיות איתה בכאב מאשר לספק לה מידע מיותר וחוסם. הוא עושה זאת באופן מרגש ומעורר התפעלות. הוא נוגע בבדידות שלה. היא בוכה. זהו רגע של רברי, רגע של קסם. כאשר בני אדם מצליחים להיפגש דרך החוויה, השאלה מאיזו עדה הם, נעשית מיותרת, חסרת חשיבות ואפילו בלתי רלבנטית.